

Психологічні особливості самоприйняття і соціальної ідентичності депривованих підлітків: теоретико-емпіричний ракурс

Vizniuk Y. M. Psychological features of self-acceptance and social identity of deprived teenagers: theoretical and empirical aspect / Y. M. Vizniuk // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Issue 40. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2018. – P. 50–61.

Y. M. Vizniuk. Psychological features of self-acceptance and social identity of deprived teenagers: theoretical and empirical aspect. It's observed that becoming teenagers children, who have a lack of family care, feel the negative influence and powerful pressure not only of diversity of deprivation, but of the age-related adolescent psychophysical regularities, in particular, it focuses on the feature of puberty as heterochronic pubescence, crisis effects of transferring from the primary to the secondary school, conflict and problem character of interpersonal communication, experience of various complexes etc. It's found out that as a result of being in the force field of essences and traditions of the boarding school and because of absence of one's own parents as examples for subconscious and conscious imitation, deprived children have got increased inner conflict, ambivalence, trying of avoidance or loneliness, and other passive and uncomfortable behavioral tendencies that have a very bad influence on the forming of one's positive self-acceptance and receiving of social identity. It is set up that deprived mode of children's life-being is an obstacle in the way of the full personal development and ability to self-realization. It's empirically proved that unfamiliar upbringing in the boarding schools or other institutions without parents forms the blockade of the basic needs in affiliation, stimulates the learning of wrong family, sexual, status and role identity models. It is significant that deprived children need psychological and pedagogical revitalized accompaniment for making the skills of successful positive self-acceptance and receiving of full personal and social identity.

Key words: deprivation, family deprivation, teenagers, self-consciousness, self-acceptance, social identity, boarding school.

Ю. М. Візнюк. Психологічні особливості самоприйняття і соціальної ідентичності депривованих підлітків: теоретико-емпіричний ра-

курс. Констатовано, що діти, позбавлені сімейної опіки, вступаючи у межі підлітковості, відчують на собі негативний вплив і посилений тиск як різновидової депривації, так і загальновікових підліткових психофізичних закономірностей, зокрема особливості пубертату як гетерохронного статевого дозрівання, кризові наслідки переходу з початкової школи в основну, конфліктний і проблемний характер міжособистісного спілкування, переживання численних підліткових комплексів тощо. З'ясовано, що внаслідок перебування в силовому полі суті й традицій інтернатного закладу та через відсутність рідних батьків як зразка для підсвідомого і свідомого наслідування у депривованих вихованців утворюються підвищена внутрішня конфліктність, амбівалентність, намагання до уникнення і самотності й інші пасивні та дискомфортні поведінкові тенденції, що дуже негативно впливають на становлення їхнього позитивного самоприйняття і набуття соціальної ідентичності. Установлено, що деприваційний режим життєснування дітей гальмує повноцінний особистісний розвиток та істотно ускладнює спроможність до самореалізації. Емпірично доведено, що закладове (несімейне) виховання у школах-інтернатах й інших інституціях без батьків зумовлює блокаду базової потреби в афіліації як необхідності в приналежності, стимулює засвоєння неправильних сімейних, статевих, статусних і рольових ідентифікаційних моделей. Наголошено, що депривовані діти нагально потребують психолого-педагогічного ревіталізаційного супроводу для вироблення навичок успішного позитивного самоприйняття і набуття повномірної особистісної та соціальної ідентичності.

Ключові слова: депривація, сімейна депривація, підлітки, самосвідомість, самоприйняття, соціальна ідентичність, школа-інтернат.

Постановка проблеми. У контексті біодромальної психогенези людини феномен самоприйняття як невід'ємна складова її самосвідомості відіграє вкрай важливу роль, адже забезпечує як набуття особистісної та соціальної ідентичності, так і виступає запорукою успішної самореалізації. Серед базових детермінант, що зумовлюють і водночас ускладнюють особистісний розвиток на всіх щаблях онтогенезу, виокремлюється психічна депривація. Як розгалужений і багатозначний феномен депривація розглядається у низці сучасних наукових галузей, проте найчастіше використовується у педагогіці, психології, медицині, біології, маніфестуючи своєю суттю обмеження потреб, дефіцит умов, брак енергії для повноцінного функціонування людей як біосоціальних істот й активності інших живих організмів [1; 3; 5]. Особливою складністю відзначається перебіг особистісного становлення депривованих підлітків, адже він відбувається нетиповим і своєрідним способом, що суттєво відрізняється від унормованих

параметрів онто- і соціогенезу однолітків, які зростають у повноцінних нуклеарних сім'ях, пізнаючи моделі спілкування і наслідування в умовах гармонійного сімейного мікроклімату. Якраз обмежувально-деструктивна суть психічної депривації виступає несприятливим і патогенним чинником, який пригнічує розвиток особистості як у вимірах внутрішньопсихічної організації власної психоструктури, так і на рівні побудови й усвідомлення зовнішніх параметрів і реалій, проявляючись, зокрема, в неадекватній (невиправдано завищеній або хворобливо заниженій) самооцінці, розбалансованій психоемоційності, високою ймовірною хибною сімейно-рольовою і статево-рольовою ідентифікацією й інших амортизаційних векторах розвитку [3; 4; 5; 6]. Загалом, цілий конгломерат деприваційних чинників прямо чи опосередковано впливає на самоприйняття дитини-сироти та на розуміння і прийняття або заперечення нею соціально усталених норм і традицій: від статевої ідентичності до ментально-національного самоотождолення. Недостатнє вивчення такого важливого проблемного кола якраз і зумовило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми різновидової депривації є об'єктом науково-психологічного вивчення багатьох дослідників (М. Айнсворз, Дж. Боулбі, І. Брецько, Я. Гошовський, І. Дубровіна, Й. Лангмейєр, М. Лісіна, Г. Лялюк, Є. Макогончук, А. Маслюк, З. Матейчек, І. Мудрак, Л. Осьмак, А. Прихожан, Л. Царегородцева, А. Фройд, І. Фурманов та ін.), які констатують, що визначальною *сутнісною ознакою цього поліфундаментального поняття є обмеження можливостей для задоволення екзистенційно значущих і важливих потреб* [1; 2; 3; 5].

Потужною теоретико-методологічною детермінантою вивчення окресленої проблематики є дослідження Я. Гошовського, у яких здійснено цілісне вивчення проблеми ревіталізації депривованої особистості й виведено психолого-педагогічні засади розуміння цього складного соціально-психологічного явища. Учений зазначає, що «депривація як усвідомлене чи неусвідомлене незадоволення особистості рівнем забезпечення базових екзистенційних потреб є потужним гальмівним чинником, що ускладнює, сповільнює і / або спотворює її онто- й соціогенез. Режим психічних обмежень (відсутність сімейної опіки, брак любові, соціального контакту, комунікативно-тактильної стимуляції,

родинного виховання тощо) призводить до серйозних психосоціальних порушень у розвитку депривованих дітей» [3, с. 391]. Наголошується, що на розвиток самосвідомості та набуття особистісної ідентичності дуже негативно впливає закладовий шпиталізм, адже це призводить до того, що діти виховуються без батьків в умовах інтернатного (несімейного) виховання, яке зумовлює, в першу чергу, несформованість афіліційних очікувань, насамперед у набутті та привласненні адекватних статевих і сімейних ідентифікаційних моделей. Також істотно ускладнюється й хаотизується засвоєння статусно-рольових преференцій, а через брак повноцінної партнерської внутрішньосімейної комунікації блокується або й унеможлиблюється особистісне засвоєння патернів украї значущої соціально-ідентифікаційної інформації.

Багатьма дослідниками зауважується, що психічна депривація суттєво підсилює притлумлення суб'єктності, пригнічує розвиток внутрішньої активності та блокує становлення особистісної незалежності дітей. По суті, депривована дитина набуває полізалежності від норм, приписів і традицій інтернатної навчально-виховної установи, де культивується чітка регламентація поведінки, що розбалансовує формування власного «Я» і робить увесь процес розвитку конформним [1; 3; 5]. Безперечно, такий стан справ украї негативно впливає на становлення ідентифікаційних зусиль дитини та породжує або своєрідну «відтерміновану ідентичність», або дифузну ідентичність із рисами несамоствійності, інфантильності, невпевненості, депресивності та інших дезадаптаційних модальностей.

Здебільшого в депривованій дитини у процесі набуття ідентичності спостерігається дуже високий рівень психофізичного й афективного виснаження. У дослідженні І. Брецько, присвяченому вивченню особливостей вигоряння підлітків в умовах сімейної депривації, констатовано, що одним із найважливіших негативних чинників цього амортизаційного процесу є, насамперед, депривація сімейного спілкування. Дослідниця наголошує, що психоемоційне вигоряння у депривованих підлітків порівняно з однолітками з повних сімей відбувається значно частіше та є як реакцією, так і своєрідною афективною втечею / самовтечею дитини від гнітючих і депресивних умов режиму різновидових обмежень. Авторка підсумовує, що саме розбалансованість сімейного виховання, численні дисгармонії і блокади партнерських сімейних (рольових, статусних) стосунків, бар'єри гармонійно-

го міжособистісного спілкування лише посилюють негативний вплив різновидової депривації та є тими детермінантами, що призводять до підвищеного і частішого виникнення психоемоційних розладів у дітей [1].

Загалом, теоретичний аналіз окресленої проблематики засвідчує її особливу актуальність, адже об'єктом вивчення виступають діти з особливо вразливих категорій, які постійно перебувають у групі ризику і потребують фахової психолого-педагогічної допомоги та медико-соціального супроводу, насамперед через деприваційні обмеження власної психогенези та самоідентифікаційні перепони, що виникають унаслідок цього.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо, що важливим завданням є необхідність розкриття психологічних особливостей негативного впливу різновидової, зокрема соціальної, сімейної депривації на особистісний розвиток дітей, позбавлених сімейної опіки, на тактики і стратегії їхнього самоприйняття та процеси набуття соціальної ідентичності. Через соціально-економічну і політичну нестабільність (воєнні дії на східних територіях держави, економічно виснажливі умови нав'язаної гібридної війни, високий рівень безробіття, зростання кількості внутрішніх переселенців, закордонна трудова міграція населення тощо) спостерігається істотне збільшення кількості депривованих дітей, дітей-сиріт. Психічна депривація зумовлює розлади сімейного спілкування, а брак родинної опіки породжує як блокаду перцептивного мікроклімату внутрішньосімейної взаємодовіри, так і слугує причиною багатьох особистісних і міжособистісних дисфункцій. Занедбані діти демонструють помітне зростання девіантних, насамперед адиктивних і делінквентних форм самоототожнення, зокрема в субкультурних групах, які доволі часто мають асоціальний характер (наприклад, у версіях скінхедства чи сатанізму).

Вазначимо, що домінування ролі соціальної (сімейної) депривації в переживанні особистістю комунікативних обмежень призводить до песимістичного світорозуміння і світоосвоєння та проявляється у вимірі перебільшеного почуття самотності, що загалом істотно впливає на сповільнення ідентифікаційних зусиль. Невпевненість, боязкість, пасивність як похідні негативного тиску соціально-деприваційних умов можуть перероджуватися в роздратованість, агресивність, налаштованість на деструктивне спілкування і виступати безпосередніми причина-

ми невіривного й роздвоєного ідентифікування з іншими, наслідком чого може стати як тотальне розчарування в людях, так і переживання потужної екзистенційної перевтоми.

На нашу думку, одним із найважливіших чинників, що ускладнюють набуття ідентичності депривованими дітьми, постає насамперед дефіцитарне сімейне (безсімейне, закладове, інституційне, сурогатне) спілкування, брак референтних ідентифікаційних зразків для засвоєння моделей просоціальної поведінки.

Процедурно-організаційні основи емпіричного дослідження і методи вивчення самоприйняття та соціальної ідентичності підлітків в умовах сімейної депривації були організовані згідно з вимогами до сучасного науково-психологічного дослідження. Безпосереднє емпіричне дослідження було здійснено на базі комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс загальноосвітня школа-інтернат I–III ступенів – правознавчий ліцей із посиленою фізичною підготовкою Луцької міської ради Волинської області», Долинської спеціалізованої школи-інтернату I–III ступенів Івано-Франківської області та комунального закладу «Луцька загальноосвітня школа I–III ступенів № 20» упродовж 2014–2016 років. Вибірка налічувала 138 дітей підліткового віку, а психодіагностичний інструментарій склали такі методики: методика «Хто Я?» (М. Кун, Т. Макпартленд), «Тест-опитувальник самоствавлення» (В. Столін, Л. Пантелеєв); «Тест самоакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них» (М. Алексеева, О. Насонова), «Шкала самоповаги» (М. Розенберг), «Метод багатоаспектної квантифікації міжособистісних взаємин» (Т. Лірі), «Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» (за Д. Расселом, М. Фергюсоном), тест «Автопортрет», розроблений Р. Бернсом, інтерпретований О. С. Романовою та О. Ф. Потьомкіною, модифікований варіант «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія, С. Арчер). Вважаємо, що укладений пакет валідних і достовірних методик дав змогу здійснити об'єктивне вивчення ключових аналізованих дефініцій – «депривація», «підлітки», «самоприйняття», «соціальна ідентичність». Формування репрезентативної вибірки було спрямовано на рекрутацію досліджуваних підлітків за такими критеріями: «норма – депривація» (депривовані діти – недепривовані діти), стать (хлопчики – дівчатка), вікові внутрішньопопуляційні межі (молод-

ший – середній – старший підлітковий вік), різнотипність сімейної депривації (діти з повної депривованої девіантної сім'ї; діти з повної депривованої дистантної сім'ї; діти з повної депривованої багатодітної сім'ї; діти-напівсироти (втрата когось одного з батьків); діти-напівсироти (діти, яких виховують матері-одиначки); діти з неповної сім'ї (розлучені батьки); діти-сироти (втрата обох батьків); діти-сироти, які не знали батьків). Основним завданням констатувального експерименту було встановлення завдяки залученню пакета валідного інструментарію на складноструктурованій репрезентативній вибірці дітей підліткового віку, зокрема підлітків, які перебувають в умовах сімейної депривації та навчаються у школі-інтернаті, психологічних особливостей їхнього самоприйняття як вагомого чинника становлення соціальної ідентичності.

Проведений аналіз результатів констатувального експерименту дав змогу відзначити низку специфічних детермінант і рис, притаманних депривованим дітям, які зазнають численних обмежень психо- і соціогенези через відсутність сімейного виховання й турботи.

Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик підлітками – вихованцями школи-інтернату такі: перший фактор «самоконфліктно-поступливе уникнення», другий фактор «рефлексивно-самозвинувачувальне ототожнення», третій фактор «конформно-інтровертна самотність», четвертий фактор «довірливо-залежне самоприйняття». Виокремлені фактори пояснюють 72,2% загальної дисперсії даних. З'ясовано, що депривовані підлітки схильні до поступливості й самоконфліктності, прагнуть уникнення, мають наміри до ототожнення, насамперед шляхом рефлексивного самозвинувачення, проявляють конформність, інтровертність і самотність, а також демонструють довірливість і полізалежність у прийнятті власного «Я».

Із метою порівняльного аналізу за критерієм «норма – депривація» у контексті розробленої програми емпіричного дослідження було здійснено факторний аналіз отриманих результатів підлітків, які навчаються і виховуються у загальноосвітній середній школі та мешкають у звичайній нуклеарній сім'ї. Результати факторного аналізу виконання психодіагностичних методик підлітками із загальноосвітньої школи такі: перший фактор «самовпевнено-ціннісна самоакцептація», другий фактор «скептично-вперте самоприйняття», третій фактор «внутрішньокон-

фліктна самоповага», четвертий фактор «самотньо-інтровертна самоприв'язаність». Констатуємо, що підлітки з досвідом сприятливої та позитивної сімейної опіки, турботи й любові активно демонструють насамперед самовпевненість і відчуття власної цінності у творенні самоакцептивної атрибуції (самоакцептації), виразно маніфестують скепсис і впертість як базові механізми побудови й відстоювання власного «Я» (скептично-вперте самоприйняття), схильні до самоповаги, яка, щоправда, базується на високій внутрішній самоконфліктності, а також проявляють риси інтровертованості та самотності як способи закріплення й утримання вже створених конструктів самоусвідомлення (самотньо-інтровертна самоприв'язаність). Виокремлені фактори пояснюють 72,9% загальної дисперсії даних.

Проведений нами порівняльний аналіз результатів, отриманих за допомогою модифікованого варіанта «Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності» (Дж. Марсія, С. Арчер), дав змогу відстежити істотні відмінності між депривованими вихованцями школи-інтернату та їхніми однолітками зі звичайних сімей. У підлітків, які виховуються в умовах сімейної депривації, констатовано домінування моноmodalного типу емоційної ідентичності (71%), тобто проявляються, насамперед, власні ефективні ідентифікаційні тактики згідно зі своїми особистісними переживаннями й емоційними реакціями на вербальному або невербальному рівнях вираження. Когнітивний тип ідентичності притаманний лише 8% вихованців школи-інтернату, поведінковий тип ідентичності 11%, а соціальний – 10%. Вважаємо, що обмеження патернів вирішення проблем лише емоційно-афективними реакціями, дуже незначна презентованість інтелектуально-когнітивних і поведінково-вчинкових типів ідентичності засвідчує, що дітям, які позбавлені батьківської опіки та виховуються в умовах інституційної, закладової депривації, здебільшого притаманні ознаки дифузної ідентичності, що характеризується ледь не повною відсутністю ідентичності, коли ні пошук, ні вибір шляхів і способів вирішення проблеми самоототожнення індивідом майже не здійснюється.

Підліткам зі звичайних сімей здебільшого властивий тип мораторію ідентичності, що проявляється, насамперед, як здійснюваний у даний момент пошук вирішення проблеми (активне проживання кризи), однак упродовж цього поки ще немає певної та стійкої системи цінностей, переконань і зобов'язань. Слід за-

уважати спільну тенденцію, згідно з якою всі представники підліткової соціопопуляції проявили високий рівень внутрішньої конфліктності в усвідомленні власного «Я» та самотньо-інтровертні модули самосвідомості.

Загалом, результати порівняльного аналізу результатів дають підстави констатувати специфічність становлення самоприйняття та перебігу ідентифікаційних процесів у депривованих дітей, що, на наш погляд, пояснюється відсутністю рецетивно-ототожнювального поля сім'ї та є прямим доказом негативного впливу сімейної депривації на психогенезу дитини.

Нами також було здійснено порівняльне вивчення результатів виконання психодіагностичних методик за такими базовими параметрами: а) «вік» (у рамках внутрішньопідліткової соціопопуляції: молодший підлітковий, середній підлітковий, старший підлітковий вік); б) «стать» (хлопчики (n = 62) і дівчатка (n = 76)); в) «тип сімейної депривації»: 1) з повної депривованої девіантної сім'ї (девіантні й проблемні сім'ї, у яких батьки позбавлені батьківських прав, зловживали алкоголем, наркотиками, схильностями до проституції та інших відхилених поведінкових форм); 2) із повної депривованої дистантної сім'ї (внаслідок трудової міграції батьки таких дітей тривалий час перебували за кордоном і лише зрідка спілкувалися з ними); 3) з повної депривованої багатодітної сім'ї (брак безпосередньої міжособистісної комунікації, матеріальні проблеми, побої тощо); 4) напівсирітство (втрата внаслідок смерті одного з батьків); 5) напівсирітство (діти, які виховуються без батька матір'ю-одиначкою); 6) з неповної сім'ї (батьки таких дітей офіційно розлучені й не допомагають сім'ї); 7) сирітство (втрата внаслідок смерті обох батьків); 8) сирітство (так звані діти-«підкидьки», які прибули з дитячих будинків до школи-інтернату і ніколи не знали та не пам'ятали своїх батьків). Констатуємо існування й динаміку певних відмінностей у вікових межах внутрішньопідліткової соціопопуляції, за статевим диференціалом, а також зростання проблем з ототожненням і самоприйняттям у підлітків, що спричинені різнотипністю сімейної депривації. З'ясовано, що упродовж усієї підлітковості депривовані діти демонструють ускладнений характер психо- і соціогенезу, причому своєрідне загострення настає саме у молодшому підлітковому віці та старшому підлітковому віці, тобто тоді, коли відбувається умовний вступ у підлітковість та умовний вихід із цього складного і проблемного онтогенетичного

етапу. Найскладніший стан справ виявлено у дітей-сиріт і дітей-напівсиріт, які втратили когось із батьків. Окремої посиленої психолого-педагогічної уваги потребують також підлітки, які не знали від народження сімейної турботи, виховуючись у режимі інституційної депривації (ясла – дитячий будинок – школа-інтернат).

Висновки. Узагальнюючи, констатуємо, що на розвиток самоприйняття і соціальної ідентичності істотний вплив має підліткова криза, сутність якої зводиться, насамперед, до існування розбіжностей між загальноорганічним, статевим і соціальним дозріванням. Вивчення особливостей становлення самоприйняття у депривованих підлітків та специфіки набуття ними ідентичності має обов'язково враховувати низку детермінант, адже когнітивні, афективні, мотиваційні й інші чинники відіграють важливе значення для успішності перебігу цих процесів. Пубертат як домінанта психофізичного розвитку підлітка породжує численні проблеми у прийнятті власного «Я» та спонукає до застосування нонконформізму, що може ускладнювати не лише процеси міжособистісної взаємодії, але й негативно впливати на набуття ідентичності. В умовах різновидової депривації цілком можливими стають навіть хибні статево-рольові орієнтації як наслідок відсутності сімейної взаємодії та браку моделей для просоціальної ідентифікації. Отож, накопичення різних видів депривації (сенсорна, соціальна, матеріальна, харчова, сімейна, материнська, тактильно-кінестетична, комунікативна тощо) зумовлює ускладнення у процесі формування індивідуальної психоструктури особистості. Дифузність і розладнаність базових життєвих орієнтирів, ціннісні амбівалентності, почуття ігнорованості, занедбаності й знехтуваності породжують численні проблеми самоусвідомлення і самоствердження, обмежують особистісні потенціали депривованої дитини. Потужною перешкодою для становлення і набуття ідентичності є вимушене об'єктивними детермінантами (сирітство, відмова батьків, позбавлення їх батьківських прав, тривала трудова міграція дорослих членів сім'ї тощо) перебування у стані когнітивного дисонансу, а також проживання в умовах закладової, інтернатної депривації, що мають низку специфічних субкультурних ознак (спільність і нічийність особистого простору, речей, жорсткі авторитарні методи виховання тощо). Унаслідок цього відбуваються помітні ускладнення упродовж процесу набуття вікових, статевих, соціальних

ролей і статусів, що зумовлює дифузність ідентифікаційних зусиль депривованих дітей та породжує кризу ідентичності.

Помітний брак власної індивідуально неповторної та соціально успішної перспективи вільного розвитку, розбалансованість і несформованість системи родинних цінностей через відсутність або недостатність сімейного спілкування породжує хиткий і флюгерний образ «Я» (фізичний, інтелектуальний, бажаний, презентований тощо), подрібнену і фрагментарну «Я-концепцію», неадекватне самооцінювання та самоакцептивні розлади у сприйманні та прийнятті своєї зовнішності, ставлення до виконання справ, соціальної поведінки й інших важливих адаптаційно-ідентифікаційних конструктів.

До покращення якості особистісного самоприйняття та нейтралізації ймовірних неадекватних ідентифікаційних практик призведе застосування ревіталізаційних технологій, що передбачають актуалізацію механізмів ампліфікації як самопідсилення та моделювання недеприваційних оптимістичних ліній особистісного розвитку. Вважаємо, що позитивна самоакцептація, адекватна з тенденцією до завищення самооцінка, просоціальне самоствердження повинні стати функціональними механізмами ревіталізації особистості як подолання перепон і відчужень повноцінного розвитку, спотвореного режимом деприваційних обмежень. Констатовані результати засвідчують нагальність потреби виваженого і професійного психолого-педагогічного супроводу депривованих дітей підліткового віку, а також необхідність надання їм ревіталізаційної допомоги з активним задіянням сучасних розвивальних психотехнологій.

Перспективи подальших досліджень полягають у здійсненні крос-культурних теоретико-емпіричних розвідок із метою пошуку типологічних збігів / розбіжностей у психогенезі депривованих дітей.

Список використаних джерел

1. Брецько І. І. Психоемоційне вигорання підлітків в умовах сімейної депривації : [монографія] / І. І. Брецько. – Мукачево : МДУ, 2015. – 293 с.
2. Гошовська О. Особливості самоприйняття і психозахисту дітей у процесі соціалізації / О. Гошовська // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. XIII, ч. 1. – К., 2011. – С. 92–99.

3. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : [монографія] / Ярослав Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
4. Колышко А. М. Психология самоотношения : учеб. пособ. / А. М. Колышко – Гродно : ГрГУ, 2004. – 102 с.
5. Прихожан А. М. Дети без семьи / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – М. : Педагогика, 1990. – 160 с.
6. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 286 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bretcko I. I. Psychoemocijne vyhorannjia pidlitkiv v umovach simejnoji depryvaciji : [monografija] / I. I. Bretcko. – Mukachevo : MDU, 2015. – 293 s.
2. Hoshovska O. Osoblyvosti samopryjnattja i psychozachystu ditej u procesi socialisaziji / O. Hoshovska // Problemy zahalnoji ta pedahohichnoji psycholohiji. Zbirnyk naukovych prac Instytutu psycholohiji im. H. S. Kostjuka NAPN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka. – Т. XIII, ch. 1. – К., 2011. – S. 92–99.
3. Hoshovskyy Ya. Revitalizacija depryvovanoji osobystosti : [monografija] / Ya. Hoshovskyy. – Drohobytch : Kolo, 2008. – 480 s.
4. Kolyshko A. M. Psihologiya samootnosheniya : ucheb. пособ. / A. M. Kolyshko. – Grodno : GrGU, 2004. – 102 s.
5. Prichojan A. M. Deti bez semji / A. M. Prichojan, N. N. Tolstych. – М. : Pedagogika, 1990. – 160 s.
6. Stolin V. V. Samosoznaniye lichnosti / V. V. Stolin. – М. : MGU, 1983. – 286 s.

Received January 8, 2018

Revised February 9, 2018

Accepted February 20, 2018